

Bartók Béla

A Kékszakállú herceg vára

opera egy felvonásban

szövegét írta

Balázs Béla

Béla Bartók

Duke Bluebeard's Castle

opera in one act to the libretto by

Béla Balázs

score / partitúra

Bartók Records

2005

Előszó

Az 1911-ben Balázs Béla szövegkönyvére írt **Kékszakkallú herceg vára** Bartók Béla első színpadi műve volt. Balázs volt a közel öt évvel később komponált második színpadi mű, a **Fából faragott királyfi** című táncjáték librettojának is a szerzője. A mű első előadása 1918 május 24-én volt Budapesten Egisto Tango vezényletével egy évvel a **Fából faragott királyfi** bemutatója után.

A jelen kiadvány része annak a vállalkozásnak, aminek az a célja, hogy Bartók Béla összes megjelent zeneművéről javított kiadást készítsen, figyelembe véve minden fennmaradt forrást és a művek keletkezés-történetét. Olyan kiadványt kívánunk forgalomba hozni az operáról, amelynek szövegét és zenéjét magyarok írták, amelyekben a két között nyelv egyike az eredeti magyar.

Az első vázlat 1911 februárja és júliusa között készült énekhangra zongorakísérettel. A mű hangszerelése ezután nagy sietségben történhetett, mivel a szerző be akarta nyújtani a befejezett művet arra a pályázatra, amit Erkel Ferenc születésének századik évfordulójára hirdettek meg. A határidő 1911 októbere volt. Ezt követett egy másik, 1912 márciusában kiírt pályázat, amire a művet úgy szintén beadta.

Amennyire megállapítható, az ének-zongora vázlat nagyjából elkészült, amikor, 1911 július 8-án Bartók nyári üdülésre utazott és Budapesten hagyta a zongora vázlatot azzal a céllal, hogy felesége, Márta lemásolja (lásd: Carl S. Leafstedt: *Inside Bluebeard's Castle*, Oxford University Press, 1999). Márta csodálatos gyorsasággal lemásolta és mind az eredetit, mind a másolatot elküldte a Párisban tartózkodó szerzőhöz, aki július 22-én meg is kapta. A következő nap Bartók elutazott Svájcba, ahol Zermattban (VS), a hegyi séták helyett az opera hangszerelésén dolgozott. A hangszerelést már Budapesten fejezte be 1911. szeptember 20-án. A partitúrát időben leadta a már említett pályázatra.

Noha hangszerelés közben kis részleteket változtatott Bartók, de ezeket a módosításokat nem mindig vezette be az ének-zongora vázlatba. Lehetett ennek az idő sürgőssége az oka, vagy esetleg az, hogy a vázlat másolata nem volt kéznél, mivel azt már visszaküldte Budapestre. Minthogy a zenekari partitúra későbbi keletű, a mostani kiadásban általában azt tekintjük a szerző későbbi elképzelésének és az ének-zongora kivonat mostani kiadását azzal azonosítottuk.

A forrásokban fellelhető kétértelműségeket, amik közreadói elhatározást igényeltek, három csoportba lehet osztani:

1) Ahol a zenekari partitúra különbözik az ének-zongora vázlattól. A szerzőnek hangszerelés

közben gondolatai támadtak és nem módosította az ének-zongora vázlatot hasonlóképpen. Az ilyen kis különbségek közé tartozik olyan részlet, mint egy pontozott félhang a zongora változatban, míg a zenekarban a félhangot negyed szünet követi. Ilyen esetekben az ének-zongora kivonatot módosítottuk úgy, hogy az a zenekari partitúrát kövesse.

2) Ahol a zenekari partitúra követte az eredeti ének-zongora kottát először, de később megváltoztatta a szerző anélkül, hogy a változást bevezette volna az ének-zongora kivonatba. Ezekben az esetekben is a zenekari partitúrát tekintjük a szerző végső elképzelésének és az ének-zongora kivonatot hasonlóképpen módosítottuk. Példa: a *Könnyek* tavához tartozó részlet, [91]+8 ütem, ahol a disz-szel azonos hangjegyeket cisz-re változtatta esetleg annak érdekében, hogy egy szándékosan békétlen hangulatot teremtsen.

3) Ahol az ének-zongora vázlatban olyan változtatást találtunk, ami látszólag a zenekari partitúra elkészülte után került bele, azt részesítettük elsőbbségben. Lehetséges, hogy ezek a gondolatok akkor keletkeztek, amikor a zenekari partitúrán már nem lehetett változtatni. Lásd: [39]+2; itt még az ének-zongorakivonat két variánsa is eltér egymástól, az azonban világos, hogy a szerző változtatni kívánt. A forrásokban talált három változatot megvizsgáltuk és közreadóilag választottunk.

Lényeges különbséget találtunk a szerző metaszövevénye és az első nyomtatott kiadás között. Ezek a változások dinamikára és előadási kifejezésre vonatkoztak, a karmesterektől származó ceruzás bejegyzések eredményeként. Egyes esetekben magának a szerzőnek a dinamikáját is lényegesen módosították, mint például *f*-ről *p*-re vagy fordítva. Minthogy ezek belekerültek a nyomtatásba, feltételezhető, de nem biztos, hogy ezeket a szerző jóváhagyta. Mindazonáltal, ezeket megvizsgáltuk és néhány helyen, ahol az illetékes részlet jellegét látszólag túlságosan is megváltoztatták, a változtatást magát módosítottuk, hogy kevésbé térjen el a szerző eredeti elgondolásától.

Tudvalevő, hogy ennek a műnek a komponálása idején még nem volt elterjedt használatban az E húros, vagy olyan nagybögő amelyiken az E húrt pillanat alatt C-re lehet hangolni. Ebben a partitúrában a szerző látszólag elkerülte a nagybögőben az E alatti hangokat, a dallamuk oktáv ugrással való megváltoztatásával, még olyan helyen is, ahol az eredeti vázlat nyilvánvalóan egy E-nél mélyebb hangot kívánt.

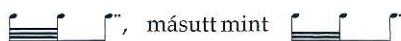
A mű utolsó hat ütemében Cisz hangokat kellene játszani és az első partitúra vázlatban utasítást találunk arra, hogy itt a nagybögők alsó húrját hangolják át C-re. A partitúra tisztázatban ez az utasítás nem szerepel és a nagybögő melódiában egy oktávval magasabb Cisz-t találunk. A zongorakivonatban nincs ez a változás, ami bizonyítja, hogy az alsó Cisz volna kedvezőbb. Minthogy ma

már általánosan használt az olyan nagyböggő amelyik meg tudja szólaltatni az alsó Cisz-t, a jelen kiadványban meghagytuk az eredeti mély Cisz-t, azzal a megjegyzéssel, hogy azok a hangszerek amelyek erre nincsenek berendezve játszhatják a Cisz-t egy oktávval magasabban.

Még két helyet találtunk ahol a mély C kívánatos volna. A Könnyek tava teljes részben ([91]–[100]) a vonósok a dallamot három oktávban adják elő. Csak olyan helyen, ahol a mély oktáv E alá kerülne, találtunk eltérést. A [94]–3, –2 ütemekben a legalsóbb oktáv, D szerepel ugyan a zongora vázlatban, de a zenekari partitúrában a nagyböggő egy oktávval magasabbra van transzponálva, a cselló szintén. Mindkét hangszer két húron játssza a D-t, esetleg kárpótlásul, de a hatás a hiányzó alsó D. A [95]–3, –2 ütemekben még a zongora vázlatban sem szerepel az alsó Esz és C, noha ezzel megbomlott a vonósok három oktávos szerkezete. Elképzelhető, hogy amikor a zongora vázlatot írta, a szerző már a hangszerelésre is gondolt. Meggyőződésünk, hogy a szerző itt is egyetértene az alsó oktáv folytonossága helyreállításával, tudatában, hogy a nagyböggők legtöbbje ma le tudja játszani a mély C-t.

A módosításokat, a többértelműségek közreadói megoldását és azok indokolását, a jegyzetekben (Notes) soroljuk fel.

Nem tudtunk teljesen kielégítő megoldást találni arra a problémára, hogy ugyanannak a frázisnak a ritmusa egyes helyeken mint



szerepel (például: az [1]–4 ütemben, oboa és klarinet). A mű első részeiben az első változatot találjuk, a végefelé a másodikikat. Nem tudtuk 100%-os biztonsággal megállapítani, vajon a szerző akkor határozta el, hogy az első változat túl gyors, amikor a partitúrán dolgozott, vagy talán szándékosan akarta lelassítani ezt a frázist a mű vége felé. A kéziratához tartozik egy levél, amiben a kiadó, Universal Edition feltette a kérdést Bartóknak ezzel a kétértelműséggel kapcsolatban, de nincs a szerzőtől válasz.

A figyelembe vett források:

Ének-zongora kották:

Első vázlat a mű korábbi befejezésével, ami tartalmazza Kodály Zoltánné Sándor Emma német fordítását (budapesti Bartók archívum, BBA 492).

Az első vázlat másolata, a végső befejezéssel és javításokkal valamint a kiadott zongorakivonat metszőpéldánya (28VoSFC1).

A kottametsző kefelenyomata javításokkal. Csak a javított oldalakat tartalmazza, valamint bizonyos változtatásokat a szerző kezeírásával (28VoSFC2).

Kefelenyomat javításokkal, csak a javított oldalak (Ifj. Bartók Béla örökösének tulajdona).

Partitúrák:

Első vázlat, a korábbi befejezéssel áthúzza és a későbbi befejezéssel (28FSS1).

Teljes másolat, Ziegler Márta kezeírásával, változtatásokkal, magyar szöveggel (28FSFC2).

Teljes másolat, nem megállapított kézírással, német szöveggel, ami úgy szerepelt mint karmesteri partitúra a korábbi előadásokhoz (28FSFC1).

Partitúra, a korai előadásokban használt másolat (budapesti Bartók archívum, budapesti Operaház).

Énekszólamok, korai előadásokban használt kézzel írt másolatok; külön másolat Székely Mihály 1936-beli előadásaira (budapesti Bartók archívum).

Német szövegű nyomtatott példány, 1925.

(Kivéve ahol ezt külön megjelöltük, a források Bartók Péter archívumában találhatóak).

A kiadványban az angol szöveg a magyar eredeti alapján készült. Tartalmazza szószerinti fordításban a Regös prólógusát.

Köszönetet mondok munkatársaimnak: Peter Hennings-nek az összes forrás és nyomtatott kiadások összehasonlításáért, valamint Nelson O. Dellamaggiore-nek segítő javaslataiért.

* * *

Megtévesztő lenne úgy értelmezni ezt az operát, mint a legendabeli gonosz ember történetét, aki megölte feleségeit. A cím és a történet keretének kivételével nincs hasonlóság a legenda és az opera között. A darab nélkülözhetetlen, szerves része a regös prólógusa, ami a mű szimbolikus jelentése kulcsát tartalmazza. Itt tudjuk meg, hogy nem azt kell néznünk, mi van előttünk a színpadon, hanem gondoljunk arra a színpadra ami magunkban van, a saját életünkben.

A regös prólógusa ezzel a kérdéssel: “Hol volt, hol nem, kint-e vagy benn?”, azaz a régi hagyományos mesekezdet: “Hol volt, hol nem volt...” variánsával kezdődik. A második versszakban a regös már pontosabb meghatározást ad: “Szemünk pillás függőnye fenn. Hol a színpad, kint-e vagy [ezen a függönyön belül]?” A negyedik versszakban nem maradhat semmi kétség: “[Ti is, én is] regénket regéljük [egymásnak]”. Tehát: egy regét mutatnak be nekünk azzal a céllal, hogy saját életünkre vonatkoztassuk.

Más opera művekkel ellentétben itt a színpadi cselekmény a lehető legegyszerűbb. A regös bevezetője után előttünk marad a két énekes, akik lényegében végig párbeszédet folytatnak. Nincsenek áriák és csak ritkán halljuk mindkét énekest

egyszerre. A mű végefelé látunk még három alakot, akik hallgatagon, szellemszerűen jelennek meg. A színpadi cselekmény magában a díszletben történik, ami korlátlan lehetőséget nyújt a tervezőnek és próbára teszi a mesterembereket akik feladata megvalósítani a hét ajtó egyenkénti kinyílásával keletkező látványt.

Miután a regös eltűnt, egy óriási, alig megvilágított teremben találjuk magunkat, ahol hét nagy ajtó éppen csak látható. Kékszakállú és Judit megérkezik — kintről, ahol a nap fényesen ragyog — és Kékszakállú, kissé tartózkodva, bemutatja a várát Juditnak, aki nyomasztónak találja a helyet és szeretne vidámságot, napsütést, friss levegőt hozni a várba — Kékszakállú életébe. Judit ráveszi Kékszakállút, hogy nyissák ki egyenként az ajtókat, engedjék be a napsütést és ismerjük meg Kékszakállú titkait.

Először meglátjuk a kinczókamrát, azután a fegyveresházat, a kincstárat, a virágos kertet. Mindenütt, még a kincsek között és a virágágyakban is, vérfoltokat — a szenvedés és gyötrellem jeleit — fedezi föl Judit. Mégis, mindegyik kinyitott ajtóval a terem világosabb, fényesebb, vidámabb lesz. Most már Kékszakállú maga ösztönzi Juditot, hogy nyissa ki az ötödik ajtót, ami a külvilágra, Kékszakállú birodalmára, nagy országára, vagyonára nyílik. Kékszakállú kijelenti, hogy ezentúl ez mind Judité lesz és a nap, a hold, a csillagok lesznek játszótársai. De itt is az égen szálló sötét felhő véres árnyékot vet.

Noha Kékszakállú szeretne itt megállni, és figyelmezteti Juditot, hogy a vár nem lehet fényesebb, de a lány kitart amellett, hogy a következő ajtót is kinyissa. Ahogy az ajtó kitárul, a terem láthatólag sötétebb lesz, mintha egy “árny futna keresztül”. A nyitott ajtón egy tavat látunk, ami csendes, síma és baljóslatú: könnyekkel teli.

A vár előző lakóiról csak a vérfoltok és könnyek közvetett útján kapunk utalást ezidáig. Kékszakállú a legnagyobb határozottsággal megtagadja az utolsó ajtó kinyitását. Judit azonban minden női varázsát latba vetve ráveszi, hogy árulja el, kiket szeretett előtte. Kékszakállú kitérő válaszai nem hagynak további kétséget affelől, hogy az utolsó ajtó mögött rejtőzködnék Kékszakállú korábbi asszonyai. Minthogy több titok már nem marad, Kékszakállú megengedi, hogy kitáruljon az utolsó ajtó is.

A kinyitott hetedik ajtón előjönnek a gyönyörű megjelenésű korábbi feleségek. A Kékszakállú ma is szereti őket és előttük térdre borulva kijelenti, hogy nekik köszönhető minden gazdagság, a birodalom szépsége és nagysága. Judit kopott koldusnak érzi magát a pompás ruházatú, gazdagon ékszerezett hölgyek mellett.

Azután Kékszakállú egyenként bemutatja a régi hitveseit. Hajnalban, délben, alkonyatkor talál rájuk. következéskeppen övék minden hajnal, dél

és alkonyat. A hölgyek egyenként visszavonulnak a hetedik ajtón és semmi kétség sincs, mi vár arra az asszonyra akit Kékszakállú éjjel lelt meg. Bár Judit szabadkozik, de dús palástot, drágaköves nehéz koronát kap és, mint “a legszebb asszony”, nem tehet mást minthogy kövesse a többieket a hetedik ajtón át.

Ahogy a hölgyek egyenként távoznak, az ajtók lassan becsukódnak és a terem egyre homályosabb lesz. Miután Judit, az utolsó feleség is elment, a terem ugyanolyan sötétté válik, mint az opera elején, a zene pedig ugyanaz a pentaton dallam lesz mint amit a regös beszéde alatt hallhattunk. Kékszakállú megállapítja, hogy most már örökre éjjel lesz és eltűnik a sötétben.

Ha arra a színpadra gondolunk aminek függönye kívül a szemhéjunk, akkor azon belül felismerhetünk egy Kékszakállút, akinek várát — életét — minden szakaszon: ifjú, felnőtt korban, élete alkonyán és éjszakáján gazdagították “feleségei”. Ezért mindegyik elfoglalja az öt megillető helyet: minden hajnalt, minden delet, minden estét, mert az élet csak egy ifjúkort, egy delet, egy öregkort ad nekünk; egyetlen nap sem tér mégegyszer vissza, nincs ismétlődő alkalom. Ezáltal mindegyik feleség betölti az életünknek minden olyan szakaszát, az egyetlen ami csak az övé lett.

Az életünk nem kizárólag a saját birodalmunk; mások is befolyásolják, alakítják, tartalmassá teszik. Minden kapcsolat gazdagít bennünket (várunkat) tapasztalattal, tudással, boldogsággal, aminek az emlékgyűjteménye lesz a nagy birodalmunk. Noha mi is viszonzozzuk mindezt ajándékokkal, és igyekszünk örömet vinni mások életébe, de ugyanakkor bánatot és szenvedést is okozunk, könnyek patakját indítjuk el. Bizonyos értelemben mindannyian Kékszakállúk vagyunk, de más részből Judit szerepe is a mienk.

A történet mindannyiunk élete. Elkerülhetetlenül minden kapcsolatunk véget ér; miután Judit teljesítette szerepét az életünkben, távoznia kell. A vidámság lángja amit hozott magával kialszik, és maradunk ahol előbbutóbb örökké sötétség lesz.

BARTÓK PÉTER

* * *